

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Faruk GÜN

Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas
Üniversitesi

faruk.gun@manas.edu.kg

<https://orcid.org/0000-0001-5755-5777>

Hemedan Âşıklık Geleneğinde Cönkler

Cönks in Hamadan Minstrelsy Tradition

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 09.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 08.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Gün, F. (2022). Hemedan Âşıklık Geleneğinde Cönkler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 1244-1264. <https://doi.org/10.34083/akaded.1201541>

Gün, F. (2022). Cönks in Hamadan Minstrelsy Tradition. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 1244-1264. <https://doi.org/10.34083/akaded.1201541>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Türk edebiyatının önemli yazılı kaynaklarından biri olan cönkler, muhtevasında manzum ve mensur olmak üzere birçok farklı halk edebiyatı malzemesini barındıran defterlerdir. İçerisindeki halk edebiyatı ürünleri sayesinde cönkler; kaleme alındığı dönemin kültürel değerlerini, siyasal yapısını, halkın düşünce dünyasını, felsefesini, gelenek ve görenekleri ile halk inanışlarını gösteren sözlü tarihin kaynak eserlerindedir. Bununla birlikte cönkler, yaşadığı çağın dil malzemesini de sundukları için dil tarihi açısından zihinde oluşabilecek sorulara cevap verebilecek niteliktedir. Âşıklık geleneğinin canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü İran Türk âşık muhitlerinde bulunan cönkler hakkında herhangi bir araştırmanın olmaması alanda tespit edilen önemli eksikliklerden biridir. Bu bağlamda çalışma, İran'ın batısında yer alan Hemedan sahasındaki cönklerin, âşıklık geleneğine ne derecede katkıda bulunduğu ve bölgedeki Türklerin toplumsal ve tarihî süreçteki yaşamına ne gibi faydalar sunduğu ortaya konulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple araştırmada, bütüncül bir anlayışla Hemedan bölgesinin cönk geleneği ortaya konup cönklerin bölgedeki ve âşıklık geleneğindeki önemine vurgu yapıldıktan sonra Hemedan'da tespit edilen cönkler yer verilecektir. Araştırmada kullanılan cönklerle ilgili veriler, 2015, 2017-2018 yıllarında Hemedan'da yapılan alan araştırmaları esnasında tespit edilen ve Hemedanlı âşıklar ile yakın akrabalarının ellerinde bulunan cönklerin fotoğraflanarak dijital ortama kaydedildiği ürünlerden oluşmaktadır. Netice itibarıyla cönklerin sözlü olarak varlığını idame ettiren âşıklık geleneğine yazılı olarak destek vermesi, bölgenin halk edebiyatı malzemelerinin koruma altına alınmasına fayda sağlaması, dilsel ve kültürel öğelerinin sonraki nesillere aktarılması fonksiyonlarıyla ön plana çıkan ürünler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Hemedan Türkleri, âşık, cönk.

Abstract

Being one of the important written sources of Turkish literature, cönks are manuscript books that contain many different folk literature materials in verse and prose. Due to the folk literature products they contain, cönks are one of the source works of oral history that show the cultural values, political structure, the world of human thought, philosophy, customs and traditions, and folk beliefs of the period in which they were written. Nevertheless, since cönks also present the linguistic material of the era in which they lived, they are capable of answering questions that may arise in the mind in terms of language history. The absence of any research on the cönks found in Iranian Turkish minstrel neighborhoods where the tradition of minstrelsy continues to exist vividly is one of the important deficiencies identified in its field. In this regard, this study has been written in order to reveal to what extent the cönks in the Hamadan field, located in the west of Iran, contribute to the tradition of minstrelsy and what benefits they offer to the social and historical life of the Turks in the region. For this reason, the study will present the cönks identified in Hamadan, after emphasizing the importance of the cönks in the region and the minstrel tradition, with a presentation of the cönk tradition

in the Hamadan region with a holistic understanding. The data related to the cönks used in the research consist of the products that were identified during the field researches conducted in Hamadan in 2015, 2017-2018 and the cönks in the hands of Hamadan minstrels and their close relatives were photographed and digitized. As a result, it has been found that the cönks are products that, in written form, maintain the minstrel tradition that sustains oral existence, benefit the preservation of the region's folk literature materials, and come to the front by transmitting their linguistic and cultural elements to future generations.

Keywords: *Iran, Hamadan Turks, minstrelsy, cönks.*

Giriş

Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı İran sahasında âşıklık geleneği, tarihî olarak Safevîler döneminde hem Azerbaycan Türkçesine hem de âşık geleneğinin temsilcilerine verilen değerin artmasıyla varlığını önceki dönemlere göre daha güçlü bir şekilde sürdürmüştür. Bu durum geleneğin asırlar içinde korunup günümüze ulaşmasını sağlamış ve İran coğrafyasında Türklerin yaşadıkları bölgelerde âşıklık geleneğinin bir bütün hâlinde ancak ayrı âşık kollarıyla varlığını sürdürmesine vesile olmuştur.

Günümüz İran Türk âşık muhitleri, Kafkasyalı'nın ifade ettiği gibi yedi başlık altında ele alınabilir. Bunlar; Tebriz/Karadağ âşık muhiti, Urmiye âşık muhiti, Sulduz/Karapapak âşık muhiti, Zencan âşık muhiti, Kum/Save âşık muhiti, Horasan/Türkmensahra âşık muhiti ve Kaşkay âşık muhitleridir (2009, s. 33-305). Söz konusu tasnifte Hemedan¹ sahası, Kum/Save âşık muhiti başlığı altında değerlendirilmiştir.

Hemedan âşık muhiti, günümüzde otuzun üstündeki âşık sayısı ile ve usta-çırak geleneğiyle yetişen birçok çırakla varlığını idame ettirmektedir. Bölge âşıkları arasında gelenek, bir yandan sözlü kültür ortamında sürdürülürken diğer yandan da elektronik kültür ve yazılı kültür ortamında devam etmektedir. Yazılı kültür ortamında ise âşıklar tarafından cönklerin kaleme alınması, cönk geleneğini meydana getirmektedir.

Türk edebiyatının önemli kaynak eserleri olarak kabul gören cönkler², gerek halk edebiyatı gerek divan edebiyatına ait zengin manzum ve mensur halk kültürü

¹ Hemedan, İran'ın batısında yer almaktadır. İlin doğusunda Merkezi, batısında Kürdistan ve Kirmanşah, kuzeyinde Kazvin ve Zencan, güneyinde ise Loristan illeri yer almaktadır. Önemli bir Türk nüfusu içinde barındıran Hemedan'ın toplam nüfusu 1.738.234'tür. Hemedan bölgesi; Hemedan, Melayer, Nehavend, Kebudraheng, Bahar, Rezen, Tuy-Serkan, Esedabad, Famenin ve Dergezin ilçelerinden oluşmaktadır (Merkez-e Amar-e İran, 2022).

² Bugüne kadar cönkler üzerine yapılan çalışmalarda cönk kelimesinin menşei ve anlam dünyası üzerinde sıkça durulmuş, çeşitli fikirler beyan edilmiştir. Kelimenin kökeni ve anlam dünyası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Ülkütaşır, 1967, s. 905-907; Uraz, 1977, s. 8057-8059; Gökyay, 1995, s. 75-100; Elçin, 1997, s. 11-13; Dehhoda 5, 1377/1998, s. 7878; Türkyılmaz, 2004, s. 291-292; Amid,

materyallerini ihtiva eder. Gökyay'ın ifade ettiği gibi Anadolu sahasındaki cönklerde, türküler, koşmalar, destanlar, fıkralar, halk hikâyeleri, maniler, bilmeceler; kaleme alan kişinin kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli gördüğü birtakım hastalıkların türlü yollardan tedavileri, reçeteleri, duaları, büyüleri, tılsımları ve cöngü kaleme kişinin özel hayatına dair notları yer almaktadır (1995, s. 85). Cönkler içinde yer alan ürünler, az çok okuma-yazma bilen kişi veya kişilerce kaleme alındığı için düzgün bir yazımla yazılabileceği gibi okunması zor bir imlayla da yazılabilir ve içerisinde sıkça imla hataları barındırabilir.

Cönkler, Türk edebiyatındaki anlamı yönüyle içinde muhtelif şiir ve bilgilerin yer aldığı defter manasında kullanılmaktadır. Kendine özgü bir biçime sahip olan cönkler, Anadolu sahasında sığır dili ve dana dili gibi kavramlarla karşılanır (Cumbur, 1974, s. 69; Gökyay, 1995, s. 73-85). Şekil itibarıyla eni dar, boyu uzun, uzunlamasına açıldığı için sığır diline benzetilir ve cönklerin başka bir nüshası bulunmaması (Yavuz, 1988, s. 119-120) onları birbirinden farklı kılmaktadır.

Hem biçim hem de içerik olarak kendine has özelliklere sahip olan cönkler İran sahasındaki Hemedan âşıkları arasında da rastlanmaktadır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin yaygınlaştığı İran'da âşıkların da az veya çok okuma-yazma öğrenme eğilimi içinde olmaları, beraberinde onları halk edebiyatı ürünlerinin unutulabileceği kaygısıyla cönk yazmaya sevk etmiştir. Bölge âşıkları, halk hikâyelerini ve şiirlerini defterlere yazarak âşıklık geleneğine has ürünleri koruma ve gelecek nesillere aktarma çabası içinde olmaktadır. İran sahasındaki Türk âşıklarının cönk geleneği hakkında henüz bütüncül bir çalışmanın ortaya konulmaması bu araştırmanın zaruretini doğurmuştur. Bu bağlamda çalışmada Hemedan'da tespit edilen cönkler özelinde bölgenin cönk geleneği sosyal bağlam içinde açıklanmaya çalışılacak ve söz konusu cönklerin Türk âşıklık geleneğindeki önemine vurgu yapıldıktan sonra tespit edilen âşık cönkleri hakkında bilgiler verilecektir.

1. Hemedan'da Cönk Geleneği

Farsçada *cong* kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılan *keştî*, *sefîne*, *cihaz-e bozorg* gibi kavramlar *gemi* anlamına gelmektedir. Cong yerine istifade edilen bir diğer kavram olan *bayâz-e bozorg* ise “şiir ve başka bilgilerin yazıldığı büyük defter” (Dehhoda 5, 1377/1998, s. 7878; Moin, 1386/2007, s. 541) manasındadır³. Aynı zamanda Azerbaycan Türklerindeki aydınların evlerinde sakladıkları bu defterlere de *bayaz* adı verilmiştir (Kaya, 2012, s. 9-11). Hemedan âşıkları arasında ise cönk teriminin yanı sıra *mecmua*, *beyaz* bazen de *el yazması* kavramları kullanılmaktadır.

1389/2010, s. 411; Yihao, 2012, s. 135-143; Yıldırım, 2013, s. 19-33; Vefayi & Beşeri, 1395/2016, s. 88-90; Vefayi & Beşeri, 1397/2018, s. 8-20).

³ *Bayâz*, kelime manası olarak Farsçada “beyaz” ve “yazılmamış beyaz defter” anlamına gelmektedir (Moin, 1386/2007, s. 298).

Hemedan âşık muhitinde bölgenin önemli âşıkları arasında gösterilen Âşık Han Mirza, Âşık Hüdayar, Âşık Erşed Celalî⁴, Âşık Hüseyin Şah Kendili, Âşık Rıza Feyzullahânî, Âşık Mecid, Âşık Abbas Melayerli ve Âşık Musayib'in sözlü kültür ortamında âşıklık geleneğine katkı sağlamalarının yanı sıra cönkleriyle de âşıklık geleneğini yazılı kültür ortamına taşımaları önemli bir husustur. Azerbaycan Türkçesiyle ancak Arap alfabesiyle yazılan Hemedan sahası âşık cönklerinin kaleme alınması üç şekilde gerçekleşmektedir: 1. Okuma-yazma bilen âşıkların kendisi tarafından (Âşık Han Mirza, Âşık Hüdayar, Âşık Hüseyin Şah Kendili, Âşık Abbas Melayerli, Âşık Mecid, Âşık Musayib), 2. Okuma-yazma bilmeyen bir âşığın yakın akrabası tarafından (Âşık Erşed Celalî'nin eşi), 3. Okuma-yazma bilmesine rağmen âşığın sözlerini kaleme alan bir yardımcı tarafından (Âşık Rıza Feyzullahânî'nin yardımcı Ramazan Leşkeri). Bununla birlikte bölgedeki âşıklık geleneğinde cönklerin kaleme alınmasında muhtelif sebepler bulunur ki söz konusu nedenler âşıklık geleneğinin bölgede, insanları sadece eğlendirme fonksiyonlarının ötesinde farklı işlevlere sahip olduğunu da gösterir. Âşıklık geleneğinin bölgedeki sosyokültürel hayat içinde önemli bir yer tutması cönklerin yazılmasında üç etken meydana getirmiştir. Cönklerin kaleme alınmasında anlatıcı boyutu, sosyal çevre yani dinleyici boyutu ve en nihayetinde tümünü kapsayan kültürel boyut bulunmaktadır. Anlatıcı yönüyle cönklerin kaleme alınmasında; bazı âşıkların ustalarından öğrendiği yeni bir halk hikâyesini yazarak daha iyi ezberleme, musannifi oldukları halk hikâyelerini unutmamak için kaleme alma ve âşıkların kendilerine ait şiirleri oluşturduktan sonra yazma gibi etkenler bulunmaktadır. Sosyal çevre yani dinleyici boyutuyla cönklerin kaleme alınmasında; dinleyicinin ilgisi ve beğenisi dikkate alınarak sevilen ürünleri canlı icralarda söylemek kaydıyla yazma, dinleyici tarafından daha az talep edilen ve bu sebeple az bilinen halk hikâyeleri ve şiirlerinin unutulmaması için yazıya alma gibi etkenler söz konusudur. Kültürel bağlamda ise cönklerin yazılmasında; âşıkların, atalarından veya ustalarından kalan halk hikâyeleri ile halk hikâyelerinin içinde bulunan manzum ürünleri kaleme alarak mümkün olduğu kadar orijinalliklerini bozmadan koruyup gelecek nesillere aktarma, kendi kültür ve dil hususiyetlerini koruma içgüdüsüyle kayıt altına alma gibi hususlar ön planda yer almaktadır.

Hemedan sahasında kaleme alınan cönklerin muhteva yapıları göz önüne alındığında içerisinde sadece halk hikâyeleri ile bazı kişisel bilgileri barındırması yönüyle Anadolu sahası cönk geleneğinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Bölgedeki cönk geleneği muhteva yönüyle incelendiğinde başlıca dört grup karşımıza çıkmaktadır: 1. Manzum-mensur karışık halk hikâyelerinin yazıldığı cönkler (Âşık Han Mirza, Âşık Hüseyin Şah Kendili, Âşık Abbas Melayerli, Âşık Mecid), 2. Halk hikâyelerinin sadece manzum

⁴ Âşığın kendisine ait şiirlerinin yazıldığı defter, âşığın okuma-yazma bilmemesi sebebiyle eşi tarafından kaleme alınmıştır. Âşıklığa adım attığı günden başlayarak farklı tarihlerde kendine ait şiirlerinin not alındığı defter, âşığın evinde çıkan bir yangın sırasında yanmış ve âşığın ezberinde kalan bazı şiirler dışındaki tüm şiirleri yangınla birlikte yok olmuştur.

kısımlarının kaleme alındığı cönkler (Âşık Hüseyin Şah Kendili⁵, Âşık Musayib), 3. Âşıkların kendilerine ait şiirlerin yer aldığı cönkler (Âşık Hüdayar, Âşık Erşed Celâlî), 4. Hem halk hikâyelerinin hem de farklı halk hikâyelerine ait şiirlerin kaleme alındığı cönkler (Âşık Rıza Feyzullahânî). Dolayısıyla Anadolu sahasında, destanlardan manilere, hastalıklardan halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemleri ve büyüye kadar birçok halk edebiyatı malzemesini ihtiva eden cönklerle kıyasla Hemedan'daki cönklerde sadece belirtilen muhteva öğeleri yer almakta ve cönkler, çoğunlukla bir plan doğrultusunda yazıya aktarılmaktadır.

Bölgede tespit edilen cönklerden Âşık Musayib'in ve Âşık Abbas'ın cönkleri hariç diğer cönkler, günümüz çağdaş âşıkların kendileri tarafından korunmaktadır. Cönkler, henüz sonraki nesillere aktarılmadığı için âşıkların iradesi dışında herhangi bir ürün eklemesi yapılmamıştır ve dolayısıyla sadece bir âşığın bilgisi dâhilindeki ürünleri ihtiva etmektedir. Ancak âşıklar tarafından korunan bu cönkler, sabit, kalıplaşmış ürünler değildir. Dolayısıyla sonraki nesillere aktarılması hâlinde sözlü kültür ürünleri eklenerek içerik yönünden zenginleşme ihtimalini barındırmaktadır.

Cönklerin âşıklar tarafından korunması, onların kime ait olduğu konusunda bir problemin yaşanmamasına ve anonim bir yapı oluşturmamasına vesile olmaktadır. Cönklerin bazılarında ketebe kaydı yani kimin tarafından yazıldığı belli olsun diye isim ve tarih yazılarak imza atılmışken bazılarında herhangi bir işarete yer verilmemiştir. Âşık Hüdayar ve Âşık Erşed Celâlî gibi bazı bölge âşıklarının cönklerinde ise kendi şiirlerinin son dörtlüklerinde mahlaslarını kullanmaları yine cönklerin kime ait olduğunu göstermektedir.

Hemedan sahasındaki cönklerde, manzum olarak âşıkların kendi şiirlerine ve halk hikâyelerinde geçen bazı şiirlere rastlanmakla birlikte manzum-mensur karışık olarak yazılan halk hikâyeleri de bulunmaktadır. Ancak cönklerdeki manzum ürünlerin, hangi sırayla kaydedildiği hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bu sıralamanın dinleyici ve anlatıcının beğenisi doğrultusunda yapıldığı ihtimali düşünülebilir. Cönklerin muhtevaları, bölgedeki canlı icra anlatımları ile birlikte değerlendirildiğinde bu ihtimalin doğruluk derecesini yükselmektedir. Çünkü âşıklık geleneğinin canlı bir şekilde yaşatıldığı Hemedan sahasında, Heste Kasım, Garip ile Şahsenem, Gergerli Memmed, Seyidi ile Peri, Kerem ile Aslı, Mesım ile Efruz Peri, Memmed Beycan Sövdeger, Tilim Han, Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Tahir ile Zöhre, Şah İsmail, Köroğlu gibi halk hikâyelerinin sıklıkla icra edilmesi ve eldeki cönklerde de çoğunlukla bu hikâyelere ait manzum-mensur kısımlara yer verilmesi söz konusu düşünceyi doğrulamaktadır. Bununla birlikte "hikâyeci, mensur kısımlarda sahip olduğu anlatma serbestliğini manzum kısımları söylerken kaybeder. Çünkü burada şiiri olduğu gibi vermek zorundadır. Herhangi bir değişiklik yapamaz" (Alptekin,

⁵ Âşık Hüseyin'in hem halk hikâyelerinin bütün hâlinde yazıldığı cönkleri hem de halk hikâyelerinin sadece manzum kısımlarının yer aldığı cönkleri bulunmaktadır.

2002, s. 22) düşüncesi, halk hikâyelerinin sahip olduğu bu özelliğinin cönklerle de yansımış olduğunu göstermektedir. Bölgedeki cönklerde halk hikâyelerinin sadece manzum şekillerinin bulunması dışında hem manzum hem de mensur kısımlarına yer verilmesi Hemedan cönk geleneğinin önemli özellikleri arasında yer almaktadır.

Hemedan sahası cönk geleneğinin önemli hususlardan biri de farklı halk hikâyelerine ait şiirlerin yazılmasıdır. Bölge âşıklık geleneğinde farklı halk hikâyelerine ait şiirlerin art arda söylenmesi *gülçin* (Gün, 2021, s. 113-114) olarak ifade edilir. Âşık Rıza'ya ait cönkte de gülçinlerin birbirinden ayrı olduğunu göstermek için *Şiir ez Kerem* (Kerem'den Bir Şiir), *Şiir ez Muhammed* (Muhammed'den Bir Şiir), *Şiir ez Garip* (Garip'ten Bir Şiir) gibi başlıklar kullanılmıştır. Aslında yazılan bu başlıklar şiirlerin hangi halk hikâyesinden alındığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yine Âşık Rıza'nın cöngündeki bir diğer önemli husus da şiirin hangi âşık havasıyla söyleneceğini göstermek için sayfanın orta üst kısımda yazılan makam adıdır. Cönkteki bazı şiirlerin hemen üstünde *Dübeytî*, *Şah Hatai* gibi âşık havalarının adları yazılmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi Âşık Rıza'nın dışında Âşık Hüdayar ve Âşık Hüseyin'in cönklerinde de halk hikâyeleri ile şiirlerin karışmaması için başlıklar yazılmıştır. Söz konusu âşıkların cönkleri dışındaki diğer cönkler için aynı durumu söylemek mümkün değildir. Âşık Hüdayar'ın kendine ait olan şiirlerin yer aldığı cönklerde temalara uygun başlıklar yazılmıştır.

Hemedan sahasındaki âşık cönklerinin sayfa kenarlarında süsleme, hat veya herhangi bir işarete rastlanmamış ve âşıklar tarafından cönklerde nestalik yazı stili kullanılmıştır. Âşık Han Mirza, Âşık Hüdayar ve Âşık Hüseyin Şah Kendili'nin cönklerinde sayfaların karışmaması için sayfa numaraları yazılmıştır. Hatta Âşık Hüdayar, bazı cönklerinin ilk sayfalarında şiirlerin hangi halk hikâyelerine ait olduğunu göstermek için yanlarına sayfa numaralarının da yazıldığı bir fihrist eklemiştir. Ancak Âşık Mecid, Âşık Musayib ve Âşık Rıza Feyzullahânî'nin cönklerinde sayfa numaraları bulunmamaktadır.

“Cönkler, konuşur gibi yazmanın, hatta yerel ağızları yazının kurallarını çok da bilmeden ve umursamadan yazıya aktarmanın yansıdığı defterler olduğu için cönkteki kelimeler farklı yazımlarla karşımıza çıkabilir.” (Duyamaz, 2016, s. 23). Konuşur gibi yazmanın beraberinde getirdiği önemli problemlerden biri de cönklerin okunmasındaki zorluktur. Bu sebeple yazının düzgün okunması için bölge âşıklarından sadece Âşık Mecid, kendi cöngünde hareke sistemine başvurmuştur. Ayrıca başta Âşık Mecid olmak üzere neredeyse diğer tüm âşıkların cönklerinin bazı sayfalarında yazıların üstünün karalanarak sayfa kenarlarına eklenen mısralara rastlamak mümkündür.

Manzum ürünlerin yer aldığı bölge cönklerinde şiirler, âşıklar tarafından dörtlükler şeklinde yazılmış ve hece ölçüsünden istifade edilmiştir. Şiirlerde sıklıkla hecenin 7'li, 8'li ve 11'li şekillerine başvurulmuştur.

Hemedan sahasında âşık cönklerinin biçim özelliklerine bakıldığında ise Anadolu sahasından farklı bir forma sahip olduğu görülür. “XVIII. yüzyılın sonuna kadar görülen cönklerin kâğıtları/yaprakları kalıncadır. XIX. yüzyılda kâğıt cinsleri çeşitlenir ve incelik. Eski ve klasik ‘cönk’ defterleri ticari hayattan çekilmeye başlar. Yerlerini çok renkli yaprakları olan deftercikler alır. Klasik ‘cönk’ ve ‘beyaz’ tarzı defterler piyasadan çekilirler.” (Yıldırım, 2013, s. 24). Ancak XX. ve XXI. yüzyıllarda teknolojik imkânların artması, kâğıda ve deftere ulaşımın kolaylaşması sayesinde âşıkların da ürünlerini bu araçlara kaydetmelerini kolaylaştırmıştır.

“Cönklerin kimi sığır dili biçiminde, kimileri ise bildiğimiz defterlere benzemektedir.” (Taşlıova, 2006, s. 91). Hemedan sahasındaki cönkler, sığır dili veya dana dili şeklinde değil, orta boy defter şeklindedir. Tespit edilen defterlerin boyutları 16x20, 17x24 ya da 8x15 cm ebatlarındadır. Cönklerin yaprak sayıları 45 ila 155 arasında değişmektedir. Cönk denilince “aklımıza küçük, kendine mahsus boy ve hacmi olan, uzunlamasına açılan, yukarıdan aşağı ama yine satırları sağdan sola doğru yazılan elyazması defterler gelir.” (Yıldırım, 2013, s. 24). Ancak cönklerde “tek taraflı açılma diye bir şart yoktur.” (Alptekin, 1987, s. 227). Hemedan sahasındaki cönkler, Anadolu sahasındakilerden farklı olarak uzunlamasına değil, yanlamasına yani sağdan sola açılır ve yazıları da sağdan sola doğru yazılır.

Hemedan sahasında orta boy defter şeklinde olan cönklerin yanı sıra çeşitli sayfaların bir araya getirilerek deriyle kaplandığı ve bazı sayfaların bantlandığı veya ortasından ipe dikildiği cönklerle de rastlanmaktadır. Sonradan farklı şiirlerin yazıldığı kâğıtların, cönklerin içine sıkıştırıldığı veya cönklerle bantlanarak eklendiği parçalar da vardır. Bölgedeki çoğu cöngün dış kapağı bulunurken bazılarının kapakları koptuğu için iç sayfaları korunaksız bir vaziyette olanları da vardır. Bu sebeple cönklerin bazılarının yan taraflarında yırtılmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte rutubet yüzünden yazının mürekkebinin dağıldığı cönk sayfaları da olmuştur. Ayrıca cönklerin bazı boş sayfalarına veya cönklerdeki sayfaların kenarlarına âşıklara ait kişisel bilgileri içeren telefon numaraları yazılmıştır.

Bölgedeki cönkler incelendiğinde baş ve son kısımlarının ekseriyetle belirgin olduğu görülür. Cönklerin baş kısımları ya *besmele* ya da *be name Hüda* (Allah'ın adıyla) şeklinde başlarken son kısımları Âşık Han Mirza'nın cöngünde *temam şod* (tamamlandı) ve Âşık Rıza ile Âşık Hüseyin'in cönklerinde ise *payan* (son), *temam* (tamamlandı) gibi ifadeler ile tamamlanmıştır. Âşık Hüdayar'ın cönklerinde cöngün sonunun geldiğini gösteren bir imza atılmış ve bazı cönklerinde ise tarih atılarak tamamladığı belirtilmiştir.

Cönklerin yazılma tarihleri ile ilgili âşıkların cönklerinde farklı bilgiler bulunmakla birlikte genellikle âşıkların âşıklığa adım attıkları süreden başlayarak uzun yıllar içerisinde cönklerini tamamladıkları düşünülmektedir. Âşık Han Mirza ve Âşık Musayib'in dışındaki tüm cönklerde yazıldığı döneme ait bir tarih bulunmaktadır. Lakin cönklerin içindeki tarihlerin başlangıcı mı yoksa bitişi mi bildirdikleri net bir şekilde belli değildir. Dolayısıyla yazılan tarihlerin cönklerin sadece hangi zamanlarda kaleme alındığını göstermesi açısından bir fikir vermektedir. Bölge âşıkları ile yapılan görüşmelerde cönklerin uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkan mahsuller olduğu sıklıkla ifade edilmiştir.

2. Cönklerin Bölge İçin Önemi

Belli ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan edebî eserler birer yaratım ürünüdür. Yaratmalar; icracısı, yaratım amacı, bağlamı ve işlevleri ile anlamlı hâle gelirler (Ersal, 2016, s. 88). Bir yaratım ürünü olan cönklere sadece edebî ürünler nazarıyla değil, bütüncül bir bakışla belirtilen hususlar yönüyle bakmak ve metnin sosyal bağlamdaki yönlerine dikkat etmek birçok konu hakkında bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır.

Başta Hemedan sahasındakiler olmak üzere Türk dünyasının farklı bölgelerindeki cönkler, deneyimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu deneyimler, tarihsel süreklilik içinde âşıklık geleneğinin usta-çırak ilişkisiyle aktarılır ve belli bir olgunluğa ulaşan âşıklar, deneyimlerini yani öğrendikleri ürünleri yazıya aktarırlar. Sözlü kültürel hafızada tutulan ürünlerin yazılı kültürün bir ürünü olan cönklere aktarılmasıyla Hemedan'daki usta malı ürünlerden halk hikâyelerinin hem manzum hem de mensur olarak tam hâllerine, bazı âşıklar tarafından tasnif edilen yeni halk hikâyelerine, âşıkların kendilerine ait şiirlerine, hayatta olmayan ve hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan âşıkların sanat anlayışlarına ulaşmak mümkün hâle gelmiştir.

Bölgedeki cönklerde tespit edilen halk hikâyelerinin bütün hâlleri, günümüz Hemedan âşıklık geleneğinde gerçekleştirilen canlı icralarda yerini halk hikâyelerinin içindeki şiirlerin aktarımına bırakmıştır. Dolayısıyla icralarda uzun saatler tutan halk hikâyelerini dinleyecek dinleyici kitlesinin yok denecek kadar azalması söz konusu ürünlerin orijinal hâllerinin yok olma sürecine girdiklerini göstermektedir. Tam bu noktada canlı icraların aksine cönklerde tam hâllerinin bulunması bölgedeki Türk halk hikâyelerinin varlığını muhafazası konusunda önemli bir yer teşkil eder.

Cönklerdeki halk hikâyeleri ve şiirlerle genel olarak bilinen bazı yanlış bilgilerin düzeltilebileceği gibi eldeki bilgilerin doğruluğunu da teyit etmesi ve yeni bilgi takviyelerine fayda sağlaması cönklerin önemli bir özelliğidir (Sakaoğlu, 1987, s. 224). Hemedan sahası âşıklık geleneğinde tespit edebildiğimiz kadarıyla tek halk hikâyesi musannifi olan Âşık Abbas Melayerli'nin kendine ait hikâyelerinin cönklerde bütün hâlinde bulunması yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Âşık Abbas'ın tasnif ettiği halk hikâyeleri, çırakları tarafından öğrenilmediği için âşığın hayatıyla sınırlı

kalmıştır. Ancak âşığın hayatta iken cönklerinde kaleme aldığı Hösrö ile Senem, Kurban ile Mehnaz, Hasan ile Hüseyin, Selim ile Şems, Ferşad ile Delşad ve Ferhad ile Gülşad hikâyelerinin varlığı bu yolla günümüze ulaşmıştır. Ayrıca yeni bilgiler sadece hikâyelerin içeriğiyle değil, hikâyelerin adı konusundaki anlaşmazlıkları da ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla önceden yanlış olarak isimlendirilen halk hikâyelerinin adları cönklerden elde edilen bilgilerle doğru bir şekilde adlandırılmıştır.

Tespit edilen cönkler sayesinde Hemedan sahasındaki bazı âşıkların kendi şiirlerinde yaşadıkları döneme ait sosyal hayattaki problemlere değindikleri görülmektedir. Bununla birlikte âşıkların sıklıkla hangi temalar üzerinde durdukları konusunda da bazı bilgiler vermektedir. Âşık Hüdayar'ın kendine ait şiirlerin yer aldığı birinci cöngünün 25. sayfasındaki şiirde toplumsal yapıda yaygınlaşan uyuşturucu bağımlılığı eleştirilmiş ve tehlikenin boyutlarından bahsedildikten sonra çarelerin üretilmemesi sebebiyle durumdan şikâyet edilmiştir.

Her kim dışın kırh terefdin itidib,
Hevadar⁶ yoh, danuşan yoh, diyen yoh,
Danuşaniy dar boğazı dibinde,
Boyunnarın dar başundan açan yoh.

Mevad⁷ memleketde tufan eyliyib,
Sakkız kimin alub helki çeyniyib,
Cevannarda ateşinde keyniyib,
Çihadan yoh, su sepen yoh, heray⁸ yoh.

Bu mazlum milletiy günahı nedi?
Eyle mudam⁹ tapmaz övünde eti,
Rişesin¹⁰ kes gel bu mevaddı göti¹¹,
Ar namus yoh, ehtıram yoh, şeref yoh.

Çar¹² teref dünyaniy güşesin¹³ tutub,

⁶ koruyan

⁷ uyuşturucu madde

⁸ başkaldıran

⁹ sürekli

¹⁰ kökünü

¹¹ götür

¹² dört

¹³ köşesini

Cevan, uşak e'etiyadda¹⁴ ot tutub,
Hermele'den¹⁵ beter helki ohluyub,
Bu zemanda rehmannuk yoh, şeytan çoh.

Gün be gün mevaddan şo'le¹⁶ ucalar¹⁷,
Heyif¹⁸ cevannara otta puç¹⁹ olar,
Keşeng²⁰ reng o ruhnar solub pis olar,
Ürek yanan bu millete heray yoh.

Hüdayar, mevaddiy bed-behtliğin²¹ yaz,
Ohuyannar alar söziyinen bir faz²²,
Azca öz eliyinen öz kebriyi kaz,
Sözler kalar heyif intişarı²³ yoh.

Âşık Hüdayar'ın cöngünde geçen ve 12.09.1392/03.12.2013 tarihinin not düşüldüğü yukarıdaki şiir, bölgenin sosyal tarihi hakkında bilgiler vermesi yönüyle önemlidir. Âşıkların şiirlerindeki konular, bazen sarıh bir biçimde bazen de mecazlar veya kapalı bir ifadeyle dile getirilir. Dolayısıyla cönkler sadece metin bağlamında değil, sosyal tarih yönüyle de incelenmeye değer ürünlerdir.

Cönkler, sosyal ve tarihsel bilgilerin yanı sıra vefat eden âşıklar hakkında da bilgilerin yer aldığı kaynaklardır. Âşık Musayib'in âşıklık geleneğindeki yeri konusunda herhangi bir bilgi bulunmaması dolayısıyla cönkleri aracılığıyla bu tür bilgilere ulaşılabilmesi cönklerini değerli hâle getirmektedir. Bu bağlamda cönkler vasıtasıyla âşığın hangi halk hikâyelerine ve şiirlere vakıf olduğu ve onun gelenek hakkındaki bilgilerine ulaşmak mümkündür.

“Cönklerde yer alan metinler, çoğu zaman var olduğu sürecin içinde yazıya alındıkları hâlleriyle, mahalli dil özelliklerini veya zamanın telaffuz ve imla tarzlarını da yansıtırlar.” (Yıldırım, 2013, s. 29). Dolayısıyla Farsçanın resmî dil olduğu İran'da âşıkların cönklerini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme almaları bölgenin dil materyalleriyle birlikte yöresel ağız özelliklerini göstermesi bakımından önem arz eder. Ayrıca cönklerde Farsça kelimelerin kullanılması da Farsçanın Azerbaycan

¹⁴ bağımlılık

¹⁵ Hz. Hüseyin'in çocuğu Ali Asger'in boğazına ok atan kişinin adı.

¹⁶ alev

¹⁷ yücelir

¹⁸ yazık

¹⁹ boş

²⁰ güzel

²¹ kötülüğünü

²² fayda

²³ yayılması

Türkçesi üzerindeki tesirini yansıtır. Buna rağmen cönklerin sonraki nesillere öz dilleriyle yazılmış bir şekilde aktarılması hem bölgedeki Türklerin kültürel ve millî kimliklerinin hem de hassasiyetlerinin korunmasında önemli işlevler taşıdığını göstermektedir.

Sözlü geleneğin zayıfladığı bir çağda âşıklar tarafından kaleme alınan cönkler, toplumsal ve sosyal bilgilerin yanında kültürel değerlerin, toplumsal beğenilerin ortak bellekte bulunduğu bir kültür kavşağıdır. Ortak belleğin yanı sıra toplumsal değişimlerle birlikte içerisinde bireysel belleğin bilgilerine yer vermesi bu değişimlerin cönklerle de yansıdığını gösterir.

3. Hemedan'da Âşık Cönkleri

3.1. Âşık Abbas Melayerli

Âşık Abbas Melayerli'nin kendisi tarafından kaleme alınan cönkler, orta boy okul defterleri ebatlarındadır. Âşık Abbas, âşıklığa adım attığı andan yaşamının son dönemlerine kadar gerek usta malı ürünleri gerekse de tasnif ettiği halk hikâyelerinin hem manzum hem de mensur kısımlarını cönklerine yazmıştır.

Toplam 24 cönce sahip olan âşık, usta malı ürünleri Âşık Sefer ve Âşık Ekber gibi ustalarından öğrenmiştir. Söz konusu cönklerinde usta malı ürünler olan Behram ile Gülendâm, Behram ile Seyyad, Gergerli Memmed, Göğçek Rıza ile Dede Yedigâr/Vanlı Göğçek, Heste Kasım, Hemrah ile Selvinaz, Kelbi ile Huruzat, Kerem ile Aslı, Mahmud ile Nigar, Memmed Beycan Sövdeger, Mesım ile Efruz Peri, Seyidi ile Peri, Şah İsmail, Şirin ile Birçek, Tahir ile Zöhre, Tilim Han, Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Verege ile Gülşah hikâyeleri ile tasnif ettiği Hösrö ile Senem, Kurban ile Mehnaz, Hasan ile Hüseyin, Selim ile Şems, Ferşad ile Delşad ve Ferhad ile Gülşad halk hikâyeleri bulunmaktadır. Âşık tarafından kaleme alınan halk hikâyeleri unutulmaması gayesiyle cönklerle yazılmıştır. Âşığın cönkleri, birçok imla hatasını barındırmaktadır.

Âşık Abbas, vefat ettikten sonra cönkler, kendisi gibi âşık olan Âşık Ferşad tarafından koruma altına alınmıştır. Âşık Ferşad, cönklerle herhangi bir ekleme yapmadan orijinal bir şekilde muhafaza ederek cönklerdeki halk hikâyelerini öğrenme çabası içine girmiştir.

3.2. Âşık Han Mirza

Âşık Han Mirza tarafından kaleme alınan cönk, 36 sayfadır. Sonradan cöngün arasına sıkıştırılmış bir sayfanın bir yüzünde şiir, diğer yüzünde ise âşık tarafından yazıldığı belli olan bazı kişisel notlarla telefon numaraları yer almaktadır. Ayrıca sonradan eklenmiş başka bir sayfa da ikinci ve üçüncü sayfaların ortasına bantla yapıştırılmıştır. Sayfanın sonradan eklendiği, öteki sayfalardan farklı olan sayfa renginden de

anlaşılmaktadır. Bu iki sayfa ile birlikte cöngün toplam sayfa sayısı 40'a ulaşmaktadır (Gün, 2021, s. 133). Ancak cöngün içindeki 37. sayfa, sayfa numarası yazılmasına rağmen boş bırakılmıştır.

Cöngün içindeki Seyidi ile Peri Hikâyesi'nin hem manzum hem de mensur kısımları âşık tarafından yazılmıştır. Cönkteki mensur kısımların kısaca yazıldığı ve manzum kısımların hangi olaydan sonra söylendiğini hatırlatmak maksadıyla yazıldığı düşünülmektedir. Hikâyenin manzum kısımlarının olduğu sayfalarda ise sayfa kenarlarına dikey olarak sonradan bazı şiir parçaları ilave edilmiştir. Şiirlerin bazı dizelerinin üstü tamamıyla ya da birkaç kelimesi çizilerek yeni kelime ve dizeler eklenmiştir (Gün, 2021, s. 133). Hikâyenin manzum kısımları ekseriyetle 8'li, 11'li ve 12'li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır.

Cöngün muhtelif yerlerinde imla bakımından farklılıklar bulunmakla birlikte cönk, âşık tarafından okunması zor bir imlayla yazılmıştır. Cöngün bazı sayfalarında nemden kaynaklı mürekkep dağınıklığının oluşması yazıların okunmasını zorlaştırmıştır (Gün, 2021, s. 133). Mürekkep dağınıklığı sebebiyle anlaşılmayan yerlerin üstünden kalemlerle tekrar geçilmiştir.

Âşık Han Mirza'nın cöngü, koyu kahverengi suni bir deriyle kaplıdır ve 17x24 cm boyutlarındadır. Cönkteki bazı sayfalar zamanla koptuğu için bantla yapıştırılmış ve ardından cöngün bir arada kalması için cönk, ortadan ipe dikilmiştir. Ayrıca cönk sayfalarının karışmasını engellemek amacıyla âşık tarafından her bir sayfaya numara verilmiştir (Gün, 2021, s. 133-134). Cöngün iç kısımlarında tarihsel olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.3. Âşık Hüdayar

Âşık Hüdayar tarafından kaleme alınan cönkler, orta boy okul defterleri ebatlarındadır. Cönklerin bazı yerlerinde âşığın çocukları tarafından yapılan karalamalara ve farklı çizimlere rastlanmaktadır. Ayrıca cönklerde bazı mısraların ve kelimelerin üstü âşık tarafından karalanmış, yan taraflarına yeni mısra ve kelimeler yazılmıştır. Âşık tarafından bazı cönkler sayfa numarası yazılmışken bazılarında ise sayfa numarasına yer verilmemiştir.

Âşığın 134 sayfadan oluşan birinci cöngü, kendine ait şiirleri içerdiği için şiirin temasına uygun başlıklar yazılmıştır. Ayrıca şiirlerin kaleme alındığı cöngün birçok yerinde 1391/2012 ve 1392/2013 yıllarına ait tarihler not düşülmüştür. 1392/2013 tarihinin not düşüldüğü ikinci cönkte de şiirlerin temalarına uygun başlıklara yer verilmiştir. Söz konusu cönk, 80 sayfadan oluşmaktadır. 109 sayfadan oluşan ve 1392/2013 yılıyla tarihlenen üçüncü cönkte şiirlerin olduğu ancak diğer cönkler gibi şiir başlıklarının yer almadığı görülmektedir. 1393/2014 yılıyla tarih düşülen ve 86 sayfadan oluşan dördüncü cönk ise âşığın kendine ait şiirlerinin yer aldığı bir diğer cönk türüdür. Bu cönkte de herhangi bir şiir başlığı bulunmamakta, şiirlerin tarihsel bir

sırayla deftere sıralandığı düşünülmektedir. Ayrıca cöngün son sayfasında bir düğün için olduğu belli olan toplu bir alışveriş listesi bulunmaktadır.

Âşık Hüdayar'ın cönklerindeki şiirlerin temaları incelendiğinde aşk, ayrılık, hüzn, ölüm, şikâyet, nasihat, Hz. Ali, İmam Hüseyin, yoksulluk, kader, toplumsal ve siyasal eleştiri gibi konuların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Şiirlerin ekseriyetle 8'li ve 11'li hece ölçüsüyle yazıldığı görülse de az da olsa hecenin 15'li ve 17'li kalıplarına da rastlanmıştır.

3.4. Âşık Hüseyin Şah Kendili

Âşık Hüseyin tarafından kaleme alınan cönkler, orta boy okul defterleri ebatlarındadır. Cönklerin üst taraflarında âşık tarafından verilmiş olan sayfa numaraları bulunmaktadır. Cönkler, okunması zor bir imlayla yazılmış ki bazı mısra ile nesir kısımlarının üstünden iki defa geçildiği için metnin anlaşılması zorlaşmıştır. Bununla birlikte cönkte sıkça imla hataları yapılmıştır. Bazı sayfalarda kelime ve mısraların üstü karalanarak yeni kelime ve mısralara yer verilmiştir.

Âşık Hüseyin'in cönkleri ve halk hikâyeleri be name Hüda (Allah'ın adıyla) ifadesiyle başlamaktadır. Toplam 102 sayfadan oluşan birinci cöngün 54. sayfasının sol alt köşesine 20.08.1376/11.11.1997 tarihi ve saat 19.00 not edilmiştir. Cöngün içinde Heste Kasım, Garip ile Şahsenem, Tilim Han, Kerem ile Aslı, Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Tahir ile Zöhre, Şah İsmail, Seyidi ile Peri, Mesım ile Efruz Peri, Gergerli Memmed gibi halk hikâyeleri ve On İki İmam'a dair şiirler yer almaktadır. Bu cönkte halk hikâyelerinin sadece manzum kısımlarına yer verilmiştir ve başlıklar ise yukarıdaki halk hikâyelerinin adlarının kısaltılmış şekillerine yani Kerem, Garip, Tilim, Abbas, Seyidi, Memmed şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca âşık tarafından cöngüye verilen sayfa numaraları sadece tek numaralı sayfalara yazılmıştır.

148 sayfadan oluşan ikinci cöngün ilk sayfasında 1378/1999'un Nevruz Bayramı'na ait bir tarih yazılmış ve cönkte Köroğlu ile Hüseyin Kula Han ve Behram ile Gülendâ Hikâyelerine yer verilmiştir. İlk dört sayfasında cöngün muhtevasında ne olduğu ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir. 5. sayfadan 42. sayfaya kadar Âşık Abbas'tan derlendiği bilgisi verilen Köroğlu ile Hüseyin Kula Han Hikâyesi ve 43 ila 69. sayfalar arasında ise yine Âşık Abbas'tan derlendiği belirtilen Behram ile Gülendâ Hikâyesi yazılmıştır. Âşık Mesiyollah'tan derlendiği yazılan Behram ile Gülendâ Hikâyesi'nin ikinci varyantı da 70 ila 117. sayfalar arasında kaleme alınmıştır. Cöngün 118 ila 148. sayfaları arasında ise münferit şiirler yazılırken 147. sayfada bazı kişisel bilgileri içeren telefon numaraları not edilmiştir.

100 sayfadan oluşan üçüncü cöngün ilk sayfasına 04.05.1378/26.07.1999 tarihi not düşülmüştür. Ancak cöngün kapağında 28.12.1390/18.03.2012'ye ait bir tarih atılmıştır. Cöngün ilk sayfasında bazı kişisel bilgiler yazıldıktan sonra ikinci sayfada bir adres, üçüncü sayfada ise Âşık İsmail adı yazılmıştır. Âşık Bala Han Daniş Beyat'tan

derlenen Heste Kasım Hikâyesi, 4. sayfadan başlayıp son sayfa olan 97. sayfaya kadar devam etmiştir.

Kumlu Âşık Güneş'in (Ali Ramazanî) kasetlerinin dinlenerek yazıya aktarılan 128 sayfalık dördüncü cönkte, 1 ila 61. sayfaları arasında Heste Kasım Hikâyesi'ne, 62 ila 102. sayfaları arasında Mahmud ile Nigar Hikâyesi'ne ve 102 ila 117. sayfaları arasında ise Esedi ile Nizam Hikâyesi'ne yer verilmiştir. Ancak Esedi ile Nizam Hikâyesi cönkte bütün bir hâliyle değil, yarım bir şekilde kaleme alınmıştır. 118. sayfada Âşık Heyder Mahmudi ve 119 ila 120. sayfalarda Âşık Abbas Melayerli'ye ait bazı şiir parçaları kaleme alınmıştır. Bu tür sayfaların üst kısmında Âşık Abbas'ın sözü ya da Âşık Heyder Mahmudi'nin sözü diye not düşülmüştür. Ayrıca 120 ila 125. sayfaları arasında da münferit şiirlere ve 126'dan 128. sayfaya kadar ise bazı kişisel bilgilere yer verilmiştir.

Âşık Hüseyin tarafından kaleme alınan cönklerde hikâyelerin bitiminde *payan* (son) ve *temam* (tamamlandı) ifadeleri yazılmıştır. Ayrıca cönklerde sayfa numaralarına yer veren âşık, her bir hikâyenin başlangıcını 1. sayfa olarak göstermiştir. Birinci cönk hariç diğer üç cönkte halk hikâyelerinin hem mensur hem de manzum kısımları yazılmıştır. Manzum kısımlar, ekseriyetle 8'li ve 11'li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır.

Âşık Hüseyin tarafından cönklerin yaklaşık 30 yıl önceye dayandığı ifade edilmiş ve bu tarih Âşık Hüseyin'in âşıklığa adım attığı dönemleri işaret etmiştir. Dolayısıyla bu durum Âşık Hüseyin'in cönkleri yazma serüveninin âşıklığı boyunca devam ettiğini gösterir niteliktedir.

3.5. Âşık Mecid

Âşık Mecid'in kendisi tarafından kaleme alınan cönk, orta boy okul defterleri ebadındadır. Sayfa numaraları bulunmayan cönkte, 1387/2008 tarihi not düşülmüştür. Metnin anlaşılması ve kolay bir şekilde okunması için âşık tarafından hareke sistemi kullanılmıştır. Nispeten düzgün bir hatla kaleme alınan cöngün çeşitli yerlerinde üstü çizilmiş olan kelime ve mısralara rastlanmaktadır. Çizilen yerlerin yanına yeni kelime ve mısralara yer verilmiştir.

Âşık Mecid'in cöngünde hem halk hikâyelerine hem de farklı halk hikâyelerinden derlenen münferit şiirlere rastlanmaktadır. Cöngün 1 ila 21. sayfaları arasında Destan-ı Efruz Mesum başlığıyla bir halk hikâyesi kaleme alınmıştır. Nesir kısımlarının da yer aldığı cönkte ekseriyetle manzum kısımların yazıldığı görülmektedir. Cöngün ikinci kısmında yani 22 ila 29. sayfaları arasında Dastan-ı Memmed başlığıyla başka bir halk hikâyesi yazılmıştır. Söz konusu halk hikâyesinin 27. sayfasına 13.07.1389/05.10.2010 tarihi not düşülmüştür. İkinci halk hikâyesinin kaleme alındığı kısımda manzum yerlerin yan taraflarına şiirlerin kimin dilinden döküldüğünü göstermek için hikâye kahramanlarının adları parantez içinde yazılmıştır. Cöngün üçüncü kısmında Tilim Han Hikâyesi'nden alınan şiirler 30 ila 33. sayfalar arasına yazılmış ve

12.08.1390/3.12.2011 tarihinde, 19.00 ila 20.00 saatleri arasında yazıldığına dair not düşülmüştür. Cöngün dördüncü kısmında Dastan-ı Tokat yani Köroğlu'nun Tokat Seferi'ne yer verilmiştir. Söz konusu hikâyenin olduğu kısma 2.12.1390/21.02.2012 tarihi not düşülmüş ve bu bölüm 34 ila 42. sayfalar arasını kapsamaktadır. Cöngün 43. sayfasından son sayfası olan 48. sayfaya kadar muhtelif şiirler kaleme alınmış ve 20.2.1394/10.05.2015 en son tarih atılarak cönk tamamlanmıştır. Cönkteki şiirlerin genelinde 7'li ve 8'li hece ölçüsünün kullanıldığı görülmektedir.

3.6. Âşık Musayib

Âşık Musayib tarafından kaleme alınan üç adet cönk, 8x15 cm boyutlarındadır. Cönklerin içinde Garip ile Şahsenem, Heste Kasım, Kerem ile Aslı, Şirin ile Birçek, Tilim Han, Tufarganlı Abbas ile Gülgez ve Köroğlu gibi farklı halk hikâyelerine ait şiirler yer almaktadır. Köroğlu hikâyelerinden şiirlerin yer aldığı cönk, 142 sayfadır ve sayfa numaraları bulunmamaktadır. Sadece Köroğlu hikâyelerine ait manzum kısımların kaleme alındığı cönkte, yazılar sayfalara aşağıdan yukarıya doğru eğik bir şekilde yazılmıştır. Hece ölçüsünün kullanıldığı şiirlerde ekseriyetle 8'li, 9'lu ve 11'li ölçülere rastlanmaktadır.

Yaklaşık 35-40 yıldır Âşık Musayib'in ailesinde bulunan cönkler şu anda torunu Yahya Zohori tarafından korunmaktadır. Birbirinden kopmuş olan sayfalar bantla tutturulmuştur. Ayrıca boş ve kopmuş olan iki sayfadan ilkinde telefon numaraları vb. kişisel bilgiler, diğer sayfada ise şiirler yazılıdır. Diğer birçok âşık cöngünde olduğu gibi okunması zor bir imlayla yazılmıştır ve cöngün muhtelif yerlerinde üstü çizilmiş mısralara rastlanmaktadır. Üstü çizilen mısraların yanına yeni şiir dizeleri eklenmiştir.

3.7. Âşık Rıza Feyzullahânî

Âşık Rıza Feyzullahânî'nin cöngü yardımcısı Ramazan Leşkeri tarafından kaleme alınmış ve ilk sayfaya 10.10.1385/31.12.2006 tarihi not düşülmüştür. Cönk, orta boy okul defterleri ebadındadır ve sayfa numaraları bulunmamaktadır. Cönk, okunması zor bir imlayla yazılmıştır ve sıkça imla hatası yapıldığı görülmektedir. Bazı sayfalarda kelimelerin ve mısraların üstü karalanmış olduğundan yeni kelime ile mısralar yazılmıştır. Bazı sayfalarda ise sonradan eklendiği düşünülen mısralar yanlamasına kaleme alınmıştır. Cöngün 40. sayfasına 11.05.1389/02.08.2010 tarihi not düşülmüş ve imza atılmıştır. Böylece cöngün bu tarihte tamamlandığına işaret edilmiştir.

Toplam 45 sayfa olan Âşık Rıza Feyzullahânî'nin cöngünde hem halk hikâyesine hem de farklı halk hikâyelerine ait şiirlere rastlanmaktadır. Nitekim yazılan Garip ile Şahsenem Hikâyesi muhtasar bir şekilde kaleme alınmıştır. Dastan ez Garip (Garip Destanı'ndan) başlığı altında bulunan halk hikâyesi, 2 ila 15. sayfalar arasında yer almaktadır. 16. sayfadan sonra başlıklar hâlinde sırasıyla On İki İmam ve Hz. Muhammed hakkındaki şiirlere, Kerem ile Aslı, Garip ile Şahsenem, Tufarganlı Abbas

ile Gülgez hikâyelerindeki şiirler ile Vahid'den nakledilen şiirlere yer verilmiştir. Cöngün 37. sayfasına gelindiğinde ise üstü çizilmiş iki dizeye rastlanmış ve bu sayfadan sonra şiirlere devam edilmiştir. Cönkteki şiirlerde hecenin 7'li, 8'li ve 11'li ölçülerinden istifade edilmiştir.

Sonuç

Hemedan sahasındaki cönkler, manzum-mensur karışık halk hikâyelerinin, âşık şiirlerinin ve bazı kişisel bilgilerin yer aldığı defterlerdir. Bölge cönklerinin, âşıklık geleneğine ve bölgedeki Türklerin toplumsal ve tarihsel yaşamına ne gibi katkılar sunduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınan çalışmada, bölgedeki cönk geleneği ve cönklerin bölge için önemine değinilmiştir.

Sözlü kültürün gerilemeye girdiği XXI. yüzyılda okuma-yazma faaliyetlerinin yaygınlaşması, yazılı kültürü ve özellikle elektronik kültürü ön plana çıkarmıştır. Modern çağın şartları Hemedan âşıklarını etkisi altına almış, âşıklar okuma-yazmaya yönelmiş ve cönkler kaleme almışlardır. Hatta okuma-yazma bilmeyen âşıklar da cönklerin önemini anlayarak yakınlarının yardımıyla sözlü ürünlerini yazıya aktarma faaliyeti içine girmişlerdir. Bu sebeple bölgede cönk geleneği az da olsa yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu cönkler, âşıkların kendileri tarafından korunduğu için orijinal hâlleri muhafaza edilmiş ve anonimleşme özelliği şu an itibarıyla ortadan kalkmıştır.

Hemedan sahasında tespit edilen cönkler, yanlamasına açılması, içerisinde sadece halk edebiyatı malzemesi ile az miktarda kişisel bilgileri içermesi ve derlenen tarihe kadar tek bir âşığa ait ürünleri ihtiva etmesi ve dolayısıyla anonimleşmemiş olması yönüyle Anadolu sahası araştırmalarında ortaya konan bazı bilgilerden farklılık arz etmektedir. Anadolu sahasında cönklerin özellikle uzunlamasına açılan ürünler olması ve içerisinde halk hikâyelerini barındırmaması bu sahanın özellikleridir. Türk dünyasına bütüncül bir bakışla bakıldığında İran Türklerine ait yeni cönk bilgileriyle birlikte cönklerin daha farklı özelliklere de sahip olabileceği gözden kaçırılmaması gerektiği düşünülmektedir.

Cönkler, sözlü halk edebiyatı malzemelerinin yazılı kültür formlarına aktarılmış şekilleridir. Dolayısıyla sözlü kültürün gittikçe yok olmaya başladığı bir dönemde Hemedan âşıklarının cönkleri kaleme almaları, bölgenin gerek edebî gerek kültürel gerekse de tarihsel bilgilerinin sonraki nesillere ulaşmasını sağlamaktadır. Cönklerin sonraki nesillere aktarılırken İran'da Farsçanın tahakkümüne rağmen Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmaları, bölge Türklerinin dil ve kültürünü korumanın yanı sıra ortak belleğe ve millî kimliğe fayda sağladığı diğer önemli hususlarıdır.

Araştırmada derlenen veriler 2015, 2017-2018 yıllarına ait cönk bilgilerini içermektedir. Ancak cönkler, statik/sabit ürünler olmadığı için zamanla âşıklar tarafından farklı halk edebiyatı materyallerinin eklenme ihtimalinin olduğu

ürünlerdir. Bu sebeple sadece Hemedan sahasındaki cönkler değil, İran'ın farklı bölgelerindeki cönklerin zaman içerisinde tekrar tekrar incelenip içerik yönünden değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bölge cönkleri hakkında yapılacak farklı çalışmalarla cönklerin birer edebî ürün olmanın ötesinde dil ve kültüre ait farklı malzemeleri de içinde barındırması hasebiyle birçok yönden araştırılmaya muhtaç ürünler olduğu unutulmamalıdır.

Etik Kurul İzni *Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.*

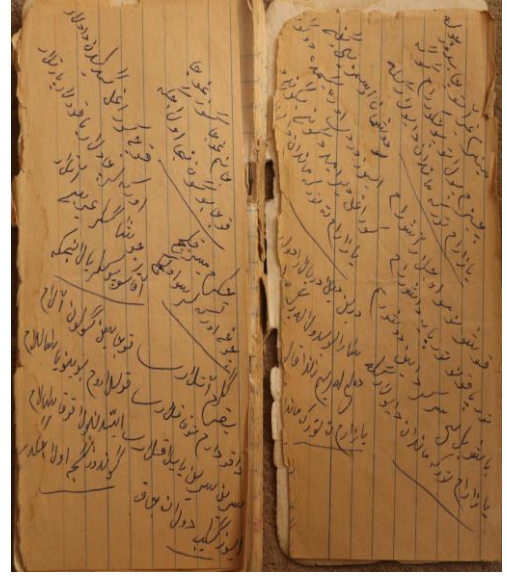
Çatışma Beyanı *Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.*

Destek ve Teşekkür *Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.*

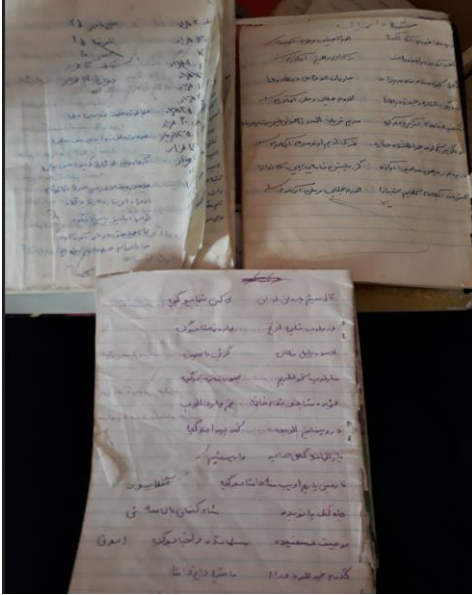
Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (1987). Fırat havzası ve Doğu Anadolu'da yazılmış cönkler. *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, 227-232.
- Alptekin, A. B. (2002). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Akçağ Yayınları.
- Amid, H. (1389/2010). *Ferheng-e Farsi Amid*. Rah-e Roşd.
- Cunbur, M. (1974). Folklor araştırmalarında cönklerin yeri. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, 69-73.
- Dehhoda, A. E. (1377/1998). *Lugatname-ye Dehhoda 5*. Muessese-ye Enteşaret ve Çap-e Danişgah-e Tehran.
- Duymaz, A. (2016). Sözü'nün yazılaşması yazının sözleşmesi: cönkler. *Millî Folklor Dergisi*, 111, 14-27.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları 1*. Akçağ Yayınları.
- Ersal, M. (2016). Cönkten hizmet defterine, icradan yazıya: Alevi yazma geleneği. *Millî Folklor Dergisi*, 111, 87-99.
- Gökyay, O. Ş. (1995). *Seçme makaleler-I eski, yeni ve ötesi*. İletişim Yayınları.
- Gün, F. (2021). Sosyo-kültürel değişimler bağlamında Hemedan (İran)'da Türk âşıklık geleneği (Tez No. 671080). [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kafkasyalı, A. (2009). *İran Türkleri âşık muhitleri*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Kaya, D. (2012). Âşık edebiyatının önemli yazılı kaynaklarından cönkler. *Kültür Çağlayanı Dergisi*, 16, 9-11.
- Merkez-e Amar-e İran. (2022). <https://www.amar.org.ir/>.
- Moin, M. (1386/2007). *Ferheng-e Farsi I*. Enteşarat-e Adena.
- Sakaoğlu, S. (1987). Cönklerin kültür tarihimizdeki yeri. *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, 219-226.
- Taşlıova, M. M. (2006). Elektronik cönk kavramı ve Türk halkbilimi'nin değeri bilinmeyen kaynakları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 89-112.
- Türkyılmaz, M. (2004). Sivas kaynaklı bir cönk ve Âşık Ömer şiirleri. *Folklor/Edebiyat*, X (37), 291-298.
- Uraz, M. (1977). Cönkler ve sefineler. *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (337), 8057-8059.

- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Halk edebiyatı araştırmalarında cönk'lerin değeri. *Türk Kültürü*, 60, 905-907.
- Vefayi, M. E. & Beşeri, C. (1395/2016). Negahi be çend sefine ve cong-e edebi-ye pedidamedeh der Anatoli, ta payan-e sede-ye nohm-e hecri. *Name-ye Ferhengestan, Vijenname-ye Motaleat-e Asay-e Seęir*, 87-122.
- Vefayi, M. E. & Beşeri, C. (1397/2018). Sefine, mecmue, cong tehevvolat-e tarihi-ye yek no-e vije-ye edebi. *Dofesname-ye Zeban ve Edebiyat-e Farsi*, 85, 7-31.
- Yavuz, O. (1988). Türk edebiyatında cönkler, hususiyetleri ve dili. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 54, 117-131.
- Yıldırım, D. (2013). *El yazması bir kitap türü: cönk/cöng (kayıp Saraybosna cöngü bağlamında)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yihao, Q. (2012). Jung (鯨 zūng) “cönk” gemi üzerine -13.-15. yüzyıllardaki Batı yazmalarında görölen “jung” terimi üzerine-. (Zemira, Gulcalı Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coęrafya Fakóltesi Türkoloji Dergisi*, 19 (2), 135-147.

Fotoğraflar²⁴

Âşık Musayib Cönkleri

Âşık Hüdayar Cönkleri

Âşık Han Mirza Cöngü

²⁴ Fotoğraflar Faruk Gün Özel Arşivinden alınmıştır.